

KÖZÖSSÉGI RÉGÉSZET ZALA MEGYÉBEN

EKE ISTVÁN¹ – KLINGER LÁSZLÓ²

Magyar Régészet 13. évf. (2024) 1. szám, pp. 85–91.

Zala megyében az ország többi múzeumához képest kicsit később kapott szárnyra a közösségi régészeti kutatás és a múzeumok által koordinált, műszeres lelőhelyfelderítés, fémkeresős kutatás. Azonban, figyelemmel kísérve más kulturális intézmények kezdeményezéseit, 2018-ban megyénkben is elindultak azok a közösségi régészeti programok, amelyek jelentős eredményeket mutathatnak fel. A Zala megyei pálos monostorok közösségi régészeti kutatásáról korábban már megjelent egy tanulmány, itt a Magyar Régészet Online Magazin hasábjain (SIMMER & HAVASI 2023). Jelen írásunk további Zala megyében zajló közösségi régészeti programokat, és az ott elért eredményeket kívánja bemutatni.

Kulcsszavak: közösségi régészet, fémkeresős kutatás, Zala megye, Balatoni Múzeum, Göcseji Múzeum

KÖZÖSSÉGI RÉGÉSZET A GÖCSEJI MÚZEUMBAN (FÉMKERESŐS KUTATÁSOK)

A Göcseji Múzeum kapcsolata a fémkeresősökkel hosszú ideig változatos képet mutatott. Ugyan a múzeumnak volt fémkeresője és a 2014-es zalalövői ásatáson Kardos Tamás önkéntesünk fémkeresővel segítette a feltárást, nem volt szervezett, nagyobb arányú műszeres kutatás a megyében (legalábbis legális formában biztosan nem). Természetesen több forrásból hallottunk illegális keresős tevékenységről a megyében, amely főleg a késő bronzkori és a római kori lelőhelyeket érintette. 2011-ben halálos áldozatot is követelő robbanás történt Botfán, amikor egy illegális fémkeresőzés során talált II. világháborús lövedéket próbáltak kettévágni. A robbanást³ követő nyomozás során több illegális fémkeresőt is kihallgatott a rendőrség, de az eljárás során lefoglalt tárgyak nem kerültek be a múzeumba.

Ahogy az ország több múzeumában, a Göcseji Múzeumban is a fémkereső használatára vonatkozó jogszabályok szigorítását követően egyre több eddig ismeretlen fémkeresős jelezte, hogy szeretne együttműködni az intézménnyel. Legalábbis együttműködési megállapodást kötni, hogy folytatni tudja a hobbiját. Szerencsére akkora roham nem ért minket, mint a Pest megyei múzeumi szervezetet (RÁCZ 2017), de a jelentkezők száma már elegendőnek bizonyult a fémkeresős programunk elindításához; így 2018-ban megszerveztük az önkéntes fémkeresősökből álló csapatot (1. kép).

Az együttműködés feltételeinek megalkotásához azoktól az intézményektől kaptunk segítséget, tanácsokat, ahol ezek a programok már korábban elindultak. Természetesnek tűnt, hogy a Ferenczi Múzeumi Centrum és a Közösségi Régészeti Egyesület segítségét kérjük a szabályok megalkotásához, de a kecskeméti Katona József Múzeum és a Baranya megyei kollégák (SZABÓ & SZAJCSÁN 2017) is hasznos tanácsokkal láttak el minket. Így a helyi örökségvédelmi hatósággal egyeztetve ki tudtuk alakítani azt a hatályos jogszabályoknak és a helyi igényeknek is megfelelő szabályrendszert, amely keretet adott a civil fémkeresősökkel történő együttműködéshez.

1. kép. Sajtótájékoztató a Göcseji Múzeum és az önkéntes fémkeresősök együttműködéséről (2019. március; fotó: Pánczél Petra © Zalamedia)

¹ Régész – térinformatikus, Zalaegerszegi Múzeumok Igazgatósága – Göcseji Múzeum, email: eke.istvan@gocsejimuzeum.hu

² Közönségkapcsolati osztályvezető, Zalaegerszegi Múzeumok Igazgatósága, email: klinger.laszlo@gocsejimuzeum.hu

³ <https://www.zaol.hu/cimlapon/2011/03/halalos-robbanas-botfan-tobb-mint-ezer-robbanoeszkozt-talaltak>

A kisszámú jelentkező és az általuk megfogalmazott igények miatt nem szerveztünk nagyobb szabású örökségvédelmi, régészeti és tereptani oktatást. A jelentkezők személyes elbeszélgetés során ismerték meg a múzeummal történő együttműködés feltételeit, illetve úgy gondoltuk, hogy a közös kutatások alkalmával tanítjuk meg nekik az alapvető régészeti, leletkezelési eljárásokat, amikre szükség van. A kezdeti 5 fős csapattal — ugyan kisebb zökkenőkkel — ez hatásosnak bizonyult, főleg úgy, hogy több keresősünk korábbi detektoros tapasztalata nyomán széles régészeti és numizmatikai műveltséggel rendelkezett. Ebben az időszakban régészeink a fémkereső használatát tanulták meg az önkéntesektől, mi pedig a régészeti, örökségvédelmi tudásunkat, terepismeretünket adtuk át nekik.

A Göcseji Múzeum civil fémkeresősei számára többféle lehetőséget biztosítunk, ahol régészeti kutatásokban vehetnek részt, csatlakozva az intézmény régészei által kezdett kutatási programokhoz, melyek száma folyamatosan növekszik; számos kutatás még tervezési fázisban van. A kutatási programok a következők:

1. *Pálos monostorok régészeti kutatása Zala megyében.* A program célja a Zala megyében ismert négy pálos monostor és környezetének topográfiai kutatása, illetve régészeti feltárása. Erről a programról és a közösségi régészeti eredményekről Simmer Livia és Havasi Bálint részletesen beszámolt a Magyar Régészet Online magazinban. (SIMMER & HAVASI 2023).
2. *Római kori települések, villák a Zala folyó mentén.* A kutatás célja a korábbi régészeti topográfiai terepbejárásokból, és feltárásokból ismert Zala folyó menti római kori lelőhelyek, főként villagazdaságok műszeres vizsgálata Zalalövőtől Zalaszentgrótig, illetve a Keszthelyi Balatoni Múzeummal együttműködve Zalaszentgrót és a Kis-Balaton között.
3. *A kacorlaki ütközet helyszínének kutatása.* A program célja az 1587-ben Kacorlak közelében lezajlott rajtaütés helyszínének vizsgálata. Az ütközetben Zrínyi György kanizsai kapitány egyesített serege a Lenti és Lendva környékének fosztogatásából hazatérő oszmán sereget győzte le (ÁKOSFY 1940). A kutatáshoz hozzá tartozik a környéken található, a 16. században még használatban lévő várak (Kacorlak, Kilimán, Sárkánysziget, Zalaszentbalázs) műszeres lelőhelyfelmérése is.
4. *Türje település régészeti lelőhelyeinek vizsgálata.* A kutatás célja a település régészeti lelőhelyeinek műszeres felderítése.
5. *Zala megye Árpád-kori várainak kutatása.* A program célja a megye kisvárainak műszeres bejárása és az építési idejük pontosítása a kutatás során előkerült éremleletek alapján.

Természetesen vannak olyan lelőhelyfelderítési, topográfiai munkák is, melyek nem kapcsolódnak ezekhez a programokhoz, azonban az önkéntesek segítségével nem csak felszíni leletgyűjtést, hanem fémkeresős kutatást is végzünk. Ilyen volt a csatári bencés kolostor területén végzett lelőhelyfelderítés is, ahol a Várkapitányság munkatársai végezték el az egykori kolostor területének geofizikai felmérését, és ezt egészítette ki a fémkeresős leletgyűjtés, melynek során egy Szent Orsolyát ábrázoló zarándokjelvény is előkerült (EKE 2020).

Az elmúlt években a nagyberuházásokhoz kapcsolódó régészeti feltárásokon is részt vettek a civil fémkeresősök. Ma már általános, hogy az ásások földmunkáit megelőzően fémkeresővel nézzük át a lelőhelyek területét, így azok a leletek sem vesznek el, melyek a humuszolás során a földdepókra kerülnek. Amennyiben lehetőség van rá, a gépi földmunkákat is figyelemmel kísérik a detektoros önkéntesek. Bár így a humuszolás lassabban halad, azok a rétegek is átvizsgálásra kerülnek, amelyeket a mezőgazdasági művelés nem bolygatott. A nyelési szinten kirajzolódó jelenségekből azonban csak azok feltárása során emeljük ki a keresősök által előzetesen megjelölt tárgyakat, így azok leletkontextusa nem sérül. Az önkéntesek munkájának köszönhetően számos fém tárgy gazdagodott a múzeum gyűjteménye.

Azoknak az önkénteseknek, akik már több éve együtt dolgoznak a múzeummal, lehetőséget biztosítunk arra, hogy önálló kutatást is végezzenek. Ez az örökségvédelmi jogszabályokkal összhangban olyan területeken lehetséges, ahol nincs nyilvántartott régészeti lelőhely, és a terület tulajdonosa/földhasználója is engedélyt ad a kutatásra. Az egyéni fémkeresőzés feltételeit, a fémkeresős kötelezettségeit, illetve a terepen követendő eljárásrendet a Göcseji Múzeummal kötött együttműködési megállapodás szövege tartalmazza. A megállapodás 1 évre szól és csak azokra a földterületekre érvényes, amelyek térképi lehatárolása a mel-

2. kép. Fémkeresős kutatások Zala megyében – kamarakiállítás a zalaegerszegi városházán (2020. október; fotó: Bicskei József, Göcseji Múzeum)

3. kép. Csoportkép a Zala megyei régészeti önkéntesekről – Régészet Napja, Közösségi régészeti találkozó (2022)

léletben szerepel. Amennyiben a keresős új, eddig nem ismert régészeti lelőhelyet, régészeti korú leletet talál, köteles jelezni a kapcsolattartónak. Amennyiben nem csak szórványleletről van szó, hanem a kutatás során valóban új régészeti lelőhely került elő, akkor azt a terepi ellenőrzést, és a lelőhely határainak kijelölését követően a múzeum régészei bejelentik a hatóságoknak.

Felmerül a kérdés, hogy mivel tudjuk honorálni azt a munkát, amelyet az önkéntesek végeznek?

A Göcseji Múzeumban az elmúlt három évben a Közösségek hete rendezvénysorozat részeként találkozót tartunk az önkénteseinkkel (2. kép). A rendezvényen a közösségi régészeink előadásokat hallhatnak az elmúlt évek eredményeiről, illetve a múzeum által felkért önkéntes megszathatja gondolatait a közösséggel. Ezen a rendezvényen PRO ARCHAEOLOGIA elismerő oklevéllel díjazzuk a legaktívabb önkénteseket. Akik az elmúlt évben legalább 10 napot dolgoztak önkéntesként a múzeum feltárásain, azok megkapják a Zalaegerszegi Múzeumok Igazgatóságának önkéntes kártyáját, mellyel ingyenesen látogathatják a megye múzeumainak állandó kiállításait.

A Hónap Műtárgya programsorozat keretében a zalaegerszegi polgármesteri hivatalban kisebb kamarakiállításon már bemutatásra került néhány értékes lelet, melyet a fémkeresőseink segítségével találtunk (3. kép), ez azonban az csak kis szelete mutatták meg az önkénteseink által gyűjtött tárgyaknak. A jövő évre tervezzük azt a tárlatot, amely bemutatja a múzeumbarát fémkeresőseink által talált leleteket, ezzel is tisztelve a munkájuk előtt.

KÖZÖSSÉGI RÉGÉSZETI FELTÁRÁS BAGODBAN

A bagodi kutatás kiindulópontja egy helytörténeti kiadvány volt, amely 2019-ben jelent meg. Béres Katalin: Bagod – Egy Zala menti falu évszázadai c. könyve a falu történetét dolgozza fel az őskortól a 20. század végéig. A kötetben a régészeti rész nem hangsúlyos, de nem is volt cél a település régészeti örökségének ismertetése. A kötet alapját jelentő archív fotókat részben a Göcseji Múzeum adattára és fotótára nyújtotta, de rengeteg új információ, családi fénykép, történet érkezett arra a felhívásra, melyet a település polgármestere és a kötet szerzője intézett a település lakóihoz — azaz a kötet megszületése is közösségi gyűjtés eredménye.

4. kép. A bagodi római kori sírkő (fotó: Tóth Norbert)

sírkő előkerülési helyén végeztünk el. A Nagy László vezette kutatás során 20.230 m² területen magnetométeres felmérést és 917 m² területen földradaros mérést végeztünk. A mérés eredményeként sikerült azonosítani egy 19 × 19 m nagyságú területet körbekerítő árkot, melynek szélessége kb. 1 méter. A régészeti párhuzamok alapján a jelenség egy római kori temetőt vehetett körül. A négyzet alakú árok a déli oldalon megszakad, ez lehetett a sírkert bejárata. Az árokkal körbevett területen végzett földradaros kutatás köépület nyomát nem mutatta ki.

A legnagyobb meglepetésünkre a magnetométeres felmérés képén további régészeti jelenségeket is azonosítani lehetett. A jelenleg nyilvántartott lelőhely határán kívül egy nagy kiterjedésű, jellegzetes anomáliatípus alapján a középső neolitikum időszakára (Kr. e. 6 évezred) keltezhető település régészeti nyomait sikerült azonosítani. A képen összesen 43 középső újkőkori házhely rekonstruálható (5. kép).

Az előzetes kutatások elég alapot biztosítottak ahhoz, hogy pályázatot nyújthassunk be a Nemzeti Kulturális Alap Örökségvédelmi Kollégiumához a feltárás elvégzésére. A nyertes pályázatnak⁴ és a település anyagi támogatásának köszönhetően megvalósíthattuk az ásatást. A feltárás megkezdése előtt felhívást intéztünk a település lakosságához, hogy vegyenek részt az ásatáson, akár vendégként, akár aktívan, a régészeti feltárás munkáit is segítve.

2020 augusztusában két hét alatt, a településről érkezett önkéntesekkel, a múzeumbárát fémkeresősökkel, illetve egyetemi hallgatók segítségével végeztük el a geofizikai képen látható, négyzet alakú árokkal körbevett terület feltárását. A régészeti munka konzulense Dr. Redő Ferenc volt.

Sajnos a feltárás, hiába a körültekintő előkészítés, nem igazolta teljes mértékben az előzetes várakozásainkat. Az római kori leletekben gazdag árkon belüli területen temetkezéseket, illetve a sírkő további töredékeit nem találtuk meg. Az árok betöltésében, illetve az árkot vágó késő avar kori kemencék hamusgödrrében ugyan találtunk kisebb márványtöredékeket, amelyek akár a síremlékhez tartozhattak, de ezek kapcsolata

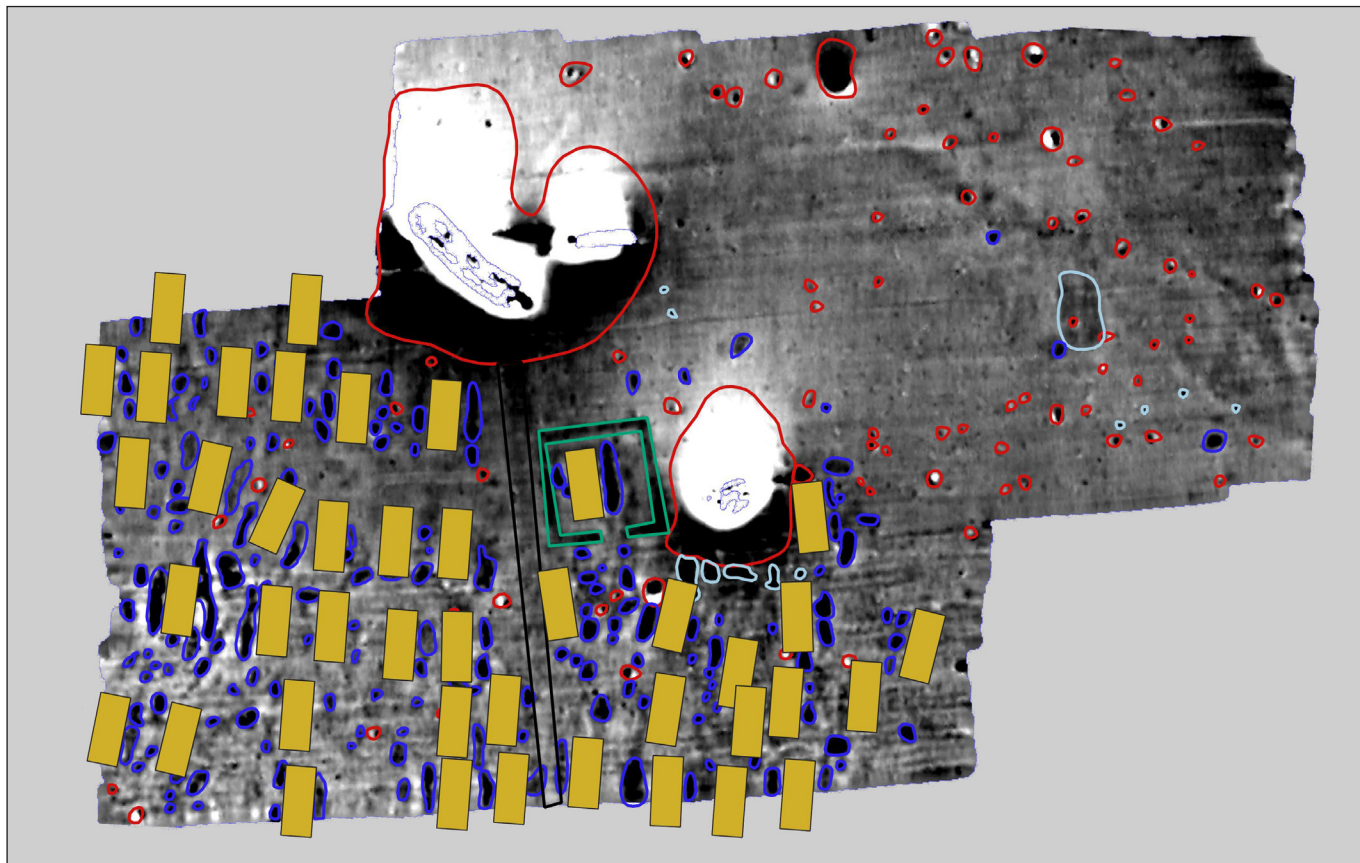
A könyv 22. oldalán található annak a római kori sírkőnek a képe (4. kép), melyet két részletben talált meg Németh János a falu határában 1973-ban, illetve 1976-ban. A sírkő első darabját Mócsy András publikálta (MÓCSY 1976). A teljes sírkövet Bilkei Irén és Horváth László közölte (BILKEI & HORVÁTH 1980–1981). A kötetbemutatón beszélgettem a település polgármesterével, Sipos Ferencsel. Felvettem, hogy keressük meg a sírkőhöz tartozó temetkezést/temetőt, és ha lehetőség adódik rá, végezzünk ásatást a helyszínen. Szerencsére az ötletre nyitott volt a település vezetője, és támogatásáról biztosított.

A Göcseji Múzeum adattárában végzett kutatás során be is tudtuk azonosítani a helyszínt, ahol a sírkőtöredékek előkerültek, ám az adattári térképen jelölt helyszín nem egyezett azzal a leírással, amelyet Mócsy András cikkében olvashatunk. Szerencsére Németh János özvegyét, Czudar Évát meg tudtuk kérdezni, hogy a férje hol találta a sírkő töredékeit, és ő szinte méterre pontosan tudta a helyet. A helyszíni szemle alkalmával kisebb márványtöredékeket is találtunk.

A kutatásunk következő lépcsőfoka egy geofizikai felméréssorozat volt, melyet Bagod település támogatásával, 2020. február 20-án a római kori

⁴ NKA pályázati azonosító 207134/379

5. kép. A bagodi lelőhelyen készült magnetométeres felmérés képe az anomáliák értelmezésével (felmérés: Nagy László)

nem egyértelmű. A legtöbb feltárt jelenség a középső újkőkor (Dunántúli Vondíszes Kerámia Kultúrája) időszakára keltezhető. Az egykor itt állt hosszúházak mellett futó hosszú gödrök (Langsgrube) egyértelműen azonosíthatók voltak és betöltésük gazdag leletanyagot tartalmazott (6. kép).

A feltárás legnagyobb eredménye az volt, hogy a település lakói (akik meglátogatták az ásatást) bepillantást nyerhettek egy régészeti feltárás mindennapjaiba. Akik bekapcsolódtak a bontómunkába, azok testközelből tapasztalhatták meg a feltárási munka örömeit és nehézségeit a 32–35 °C-os melegben.

A feltárás eredményeiről, illetve a régészeti kutatás utóéletéről 2021. március 4-én a Göcseji Múzeum Múzeumi találkozások ONLINE programsorozatában számoltunk be, *Egy római kori sírkő nyomában*,

6. kép. A 2020-ban végzett bagodi feltárás ortofotója (drónfotó: Eke István)

7. kép. A bagodi Római kori Emlékpark avatása, 2022 (fotó: Pánczél Petra, © Zalamedia)

Közösségi régészeti ásatás Bagod határában címmel. Az előadásról készült felvétel a Göcseji Múzeum Youtube csatornáján [tekinthető meg](#).

A program eredményeként sikerült a régészet és a római kori történelem szeretetét meghonosítani a településen. 2022-ben a Bagodi Történelmi Játékok rendezvény részeként római kori emlékparkot avattak fel, ahol a sírkő másolatát is elhelyezték (7. kép).

KÖZÖSSÉGI RÉGÉSZET A BALATONI MÚZEUMBAN 2019–2022

A Balatoni Múzeum 2018-ban szervezte az első közösségi régészeti projektet az akkori igazgató, Havasi Bálint vezetésével a vállusi pálos kolostor feltárásához kapcsolódva. A terepi munka során a klasszikus régészeti munkába nyertek bepillantást, vehettek részt az ásatásra jelentkezők. Az év vége felé megszerveződött az első fémkeresős csapat is, akik Vindornyafokon, egy addig ismeretlen lelőhelyen végeztek egy rövid, de szép eredménnyel végződő kutatást.

2019-től már markánsabbá vált a múzeumban a közösségi régészetben belül a fémkeresős kutatás. Ettől az évtől önkénteseink már egyre több régészeti munkában vettek részt, így a múzeum hévízi régészeti megfigyelésén, illetve a Kis-Balaton kutatóház beruházás megelőző feltárásán, majd a balatonberényi távkábel, illetve a fenékpusztai távvezeték cseréjéhez kapcsolódó régészeti megfigyelés során működtek együtt a múzeummal.

A fémkeresős önkéntesekkel folytatott együttműködés egyik fontos eredménye, hogy önkénteseink terepi munkája révén jelentősen nőtt a begyűjtött leletanyag mennyisége; olyan leletekkel gazdagodtunk, melyek az ő munkájuk nélkül nem kerültek volna be a múzeum gyűjteményébe. Lehetőségeinkhez mérten igyekszünk rendszeres időközönként továbbképzést tartani önkénteseinknek különféle, a múzeumi munkát, régész szakmát, a különféle terepi munkát, illetve a restaurálás folyamatát érintő témákban. Több előadást tartottunk régészeti topográfiáról, térinformatikai módszerekről, a régészeti lelőhelyek nyilvántartásáról. Törekszünk rá, hogy bepillantást engedjünk számukra a múzeum falai között folyó munkába is. Jó példa erre 2020-ból az a szombat délelőtt, amikor a már restaurált vindornyafoki éremlelet leltározását önkénteseinkkel együtt végeztük. Feladatként tűztük ki egy-egy már évtizedekkel ezelőtt azonosított, nyilvántartásba vett régészeti lelőhely terepi revízióját, nyilvántartott adatainak, kiterjedésének, állapotára vonatkozó adatainak pontosítását (8. kép).

Igyekeztünk átjárást biztosítani megyék és múzeumok között. Jó az együttműködés a Göcseji Múzeummal, de felvettük a kapcsolatot a Laczkó Dezső és a Rippl-Rónai Múzeummal is. Szeretnénk önkénteseink részére az együttműködést is lehetővé tenni egy-egy közösségi régészeti projekt között (9. kép).

A 2019-es év elején toborzónapot tartottunk, bemutatva régészeti projektjeinket és a fémkeresőzésre vonatkozó jogszabályi hátteret. Ez év őszén akadt egyik önkéntes munkatársunk arra a bronzdepóra, amely — már restaurálva — 2021. augusztusában a Balatoni Múzeumban a hónap műtárgya volt. A 92 bronz-

8. kép. Keszthely, Fenékpusztá-Vámház fémkeresős kutatása

9. kép. Önkéntesek Keszthely-Fenékpusztán

tárgyból leletegyüttes összsúlya 3200 g; kerámia-edényben a kisebb-nagyobb, zömében töredékes buca mellett viszonylag kevés szerszámot, illetve eszköztöredéket találtunk. De nem ez volt az első eset, hogy önkénteseink terepi munkájának eredményét a nagyközönség elé tártuk: 2020. augusztusában a legszebb leletekből válogattunk és 2021-ben a Múzeumok éjszakáján is összeállítottunk egy kis kiállítást az érdeklődők részére, illetve a családok részére szervezett fémkeresős kutatást is önkénteseink segítségével bonyolítottuk le.

2020-tól a közösségi régészet, illetve a fémkeresős terepi kutatás egyre nagyobb nyilvánosságot kapott. Számos beszámoló készül a helyi médiában és országos hírcsatornákon is. Erre az évre nagyjából kialakult egy állandó létszám. Önkénteseink a legkülönbözőbb pályákról, legkülönbözőbb háttérrel érkeztek. Van közöttük mérnök, volt szakoktató, ács, étteremvezető és nyugdíjas is. Önkéntes munkatársainkat igyekszünk minél több terepi munkába bevonni; számos régészeti megfigyelés, illetve több tervásatás során is bizonyítottak már (10. kép).

Bár a két múzeum közösségi régészeti programja külön-külön került bemutatásra, azok számos ponton kapcsolódnak egymáshoz. Mindenki arra törekszik, hogy a Göcseji Múzeum és a Balatoni Múzeum önkéntesei is részt vehessenek a Zala megyei ásatásokon. De a megyénk határain kívül zajló kutatásokon is jelen vagyunk: több alkalommal lehetőség nyílt rá, hogy a Zala megyei civil kutatók más intézmények által szervezett programokban is részt vegyenek. A Janus Pannonius Múzeum és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem által vezetett mohácsi csataterkutatókon is több alkalommal közreműködtünk, emellett önkénteseink a Magyar Nemzeti Múzeum által koordinált Somló-hegyen zajló régészeti programban is részt vesznek, számos lelettel gazdagítva a magyar kulturális örökségünket.

10. kép. A Balatoni Múzeum önkéntes csapata, 2022

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ákosfy, B. (1940). Zrínyi György harca Kacorlagnál 1587-ben. *Magyar Katonai Szemle* 1940, 522–528.
- Bilkei, I. & Horváth, L. (1980–1981). Noricum római sírkövek Zalában címmel. *Zalai Gyűjtemény* 16, 13–20.
- Eke, I. (2020). Kölni Szent Orsolya zarándokjelvény Csatárból. *Zalai Múzeum* 25, 33–43.
- Mócsy, A. (1976), Zala megye római kori köemlékei. *Zalai Gyűjtemény* 6, 21–32.
- Rácz, T. Á. (2017). Fémkeresősök a múzeum kötelékében, Közösségi régészeti modell építése Pest megyében. *Magyar Régészet* 5:3, 1–7.
- Rácz, T. Á. (2019). Közösségi Régészet – Egy új kutatási eljárás születése. *Múzeumcafé* 72, 149–157.
- Simmer, L. & Havasi, B. (2023). Közösségi régészet a Göcseji Múzeumban. Pálos monostorok régészeti kutatása Zala megyében. *Magyar Régészet* 12:1, 69–73.
- Szabó, M. & Szajcsán, É. (2017). Fémkeresős együttműködések a régészeti terepmunkában. In Kósa, P. (szerk.), *Várak, kastélyok, templomok. Évkönyv 2017*, 40–44.